

Vətəndaş elmi: intellektual mülkiyyət və müəlliflik hüquqlarının təmin olunması problemləri

Gülzar Şamilova

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu
gulnar.shamilova@gmail.com

Xülasə— Tədqiqat heç vaxt alımadığımız və ya yeni-yeni formalaşmağa başlayan bir anlayışın araşdırılmasına yönəlmişdir. Məqalə ənənəvi elm, vətəndaş elmi və hər iki elmdə müəlliflik, əqli mülkiyyət hüquqlarının təmin olunması problemlərinə həsr olunmuşdur.

Açar sözlər— vətəndaş elmi; hüquq; müəlliflik hüququ; əqli mülkiyyət; layihə; patent; mühafizə.

I. GİRİŞ

XXI əsrin əvvəllərindən formalaşmağa başlamış informasiya cəmiyyətinin tələblərini, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin komponentlərini özündə birləşdirən modern cəmiyyətə doğru atılan addımlar istiqamətindəki irəliləyişlər göz önündədir. Əgər ən çətin və əlçatmaz görünən müxtəlif elm sahələrindəki araşdırmalarda yaşından, milliyyətindən və statusundan asılı olmayaraq istənilən vətəndaş iştirak edərsə, müxtəlif sahələrdəki dəyişikliklərə kollektiv formada nail olmaq mümkündürsə, vətəndaş hər hansı bir mövzu ilə əlaqəli layihə irəli sürə bilirsə, bu, cəmiyyətin inkişafında yüksək göstəricidir (eləcə də digər sahələrdəki proseslərə cəmiyyət üzvlərinin qoşulması kimi). Sosial mühitin və internetin meydana gəlməsi, kommunikasiya imkanlarının, insanın innovativ düşüncə tərzinin inkişaf etməsi, şəbəkə formasında biliklər mübadiləsi müxtəlif problemlərin ortaya qoyulmasına şərait yaradır.

II. ƏNƏNƏVİ ELMDƏ MÜƏLLİFLİK HÜQUQU

İbtidai icma quruluşundan ta müasir dövrümüzdə qədər Elm bəşəriyyətin ən dəyərli mülkü olmuşdur. Bütünlüklə bizi əhatə edən mühitdə baş verən proseslər zamanı müşahidə etdiyimiz problemlər, çatışmazlıqlar, həyatımızda istər nəzəri, istərsə də praktik formada əks olunmuş məsələlər məhz elm vasitəsilə həllini tapmışdır. İnsanın təkamül prosesi, cəmiyyətin formalaşması, dünyada baş verən müharibələr, yaşamaı sadələşdirmək üçün cəmiyyət üzvlərinin sərf etdiyi əmək sayəsində texnologiyanın meydana gəlməsi və onun müasir həyatımıza təsiri - bütün bunlar elmə olan tələbatı get-gedə daha da artırdı. Proseslərə yüksək təsiri ilə ötürən elm və biliyə olan tələbat və elmi biliklərin qorunmasının bəzi üsullarının reallaşdırılması bu cür biliklərin qorunmasının hüquqi şəkil alması ilə nəticələndi. Yeni texnoloji biliklər vacib əmtəyə çevrildikcə əqli mülkiyyət kimi qəbul olunmağa, əqli yaradıcılıq məhsulunun dəyəri artmağa başladı və “Nemucore” Tibbi İnnovasiyalar Mərkəzinin vitse-prezidenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Syuzan Rayli Keysin əsərində qeyd olunur: “Leqal sistem dəyişiklikləri intellektin mülk kimi qəbul olunmasına və yaradıcılıq nəticəsində

meydana çıxan əqli mülkiyyətin formalaşmasına səbəb oldu” [1].

Elmin “ictimai varidat” olması anlayışı onun vacibliyini bir daha sübut edir. Ümumilikdə hər hansısa xalqın mülkünə çevrilmiş elm, bilik həmin millətin hansısa klassikinə məxsus fikir, ideya, əsər, yaxud müəlliflik hüququ qüvvədə olma müddəti bitmiş əsər o ölkənin ictimai varidatına çevrilir [2]. Bu varidat mövcud olan qanunlar çərçivəsində qoruna bilməz. İctimai varidatla bağlı qanunlar altında əks olunmuş müddəalar xalq mülkünü qorumağa qadir deyil [3]. Məsələn, hər hansı bir musiqi əsəri başqa xalq tərəfindən mənimsənilir, onun adı, dili, ahəngi yaradıcılıq məhsulunun kimə məxsusluğunu açıq şəkildə ifadə edəcək qüvvəyə sahib olsa da, qanunlarla onu başqalarından hiyf etmək qismən mümkündür (Azərbaycan folklorunda özünəməxsus yeri olan “Sarı gəlin” xalq musiqisinin ermənilər tərəfindən öz musiqiləri kimi təqdim olunması ilə bağlı problemlər). Ənənəvi bilik və elm ictimai varidat olduğu üçün cəmiyyətə açıqdır. Elmin formalaşmasında xüsusi rol oynayan cəmiyyətlər biliyin paylaşılmamasının tərəfdarıdırlar və elmi xalqın mülkiyyəti hesab edirlər.

Tarixin xronologiyasında yer alan hadisələr zaman-zaman ölkələrin global iqtisadi münasibətlər qurmasına və beynəlxalq yaradıcılıq əlamətlərinin genişlənməsinə səbəb oldu. Xüsusilə II Dünya Müharibəsindən sonra əqli mülkiyyətin mühafizəsinə və onu qorumaq gücündə olan qanunvericiliyə ehtiyac yarandı (“intellectual knowledge property”).

Ənənəvi biliyə sahib cəmiyyətlər öz biliklərinin intellektual mülkiyyət kimi tanınmasını tələb etsələr də, inkişaf etməkdə olan və daha az inkişaf etmiş ölkələr biliklərinin Qərb tərəfindən hücumu məruz qaldığını iddia edirlər. İnkişaf etmiş ölkələr isə öz növbəsində ənənəvi elmi intellektual mülkiyyət kimi tanımağı rədd edirlər [4]. İnkişaf etməkdə olan ölkələr adıçəkilən məsələlərdən kənarda qalmış sayılır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrlə Qərb ölkələri arasındakı əlaqələr və inkişaf etmiş ölkələrin bir-birinə münasibətlərində bir etimadsızlıq var [5]. Həqiqətən, bəzi faktlar onu göstərir ki, texnoloji baxımdan daha çox inkişaf edən ölkələr özləri də ənənəvi biliklərə əsaslanmış lakin o biliyin sahibi olan cəmiyyətlərin icazəsi olmadan maddi maraqlarla mənimsəmələrə yol vermişdir.

Müəlliflik hüququnu təsdiqləyən sənəd kimi patenti və onun verilməsində qarşıya çıxan çətinlikləri misallarla nəzərdən keçirək.

“Patent “ ixtiralarla dövlət tərəfindən müəyyən zaman çərçivəsində verilən kommersiya hüququdur. Bu araşdırmanı ixtiranın daha da irəliləməsi üçün təklif olunan mükafatla

stimullaşdırır və onu müəyyən zaman ərzində ictimailəşdirir. Patentləşdirmə məsələləri xalq təbabəti ilə əlaqədar yaradılmışdır. Çoxmillətli korporasiyalar tərəfindən dünya market şəbəkəsinin gücü ilə dərman sahəsi kimi inkişaf etdirilə bilən xalq təbabəti və onun müalicə üsulları üzərində hüquq əldə edə və ya patent ala bilmək düşüncəsilə zaman-zaman genişləndirilmişdir.

1995-ci ildə ABŞ Patent İdarəsi Hindistanda yeməklərdə ədviyyat və müalicə məqsədilə istifadə edilən hind zəfəranı üçün patent vermişdir. Hindistan Elmi və Sənaye Tədqiqatı Şurası (Council of Scientific and Industrial Research in India - CSİR) patentin tətbiqinə qarşı çıxaraq, bunun ictimaiyyətə öncədən məlum olduğunu iddia etmişdir. İddianın təsdiqi olaraq qədim Sanskrit mətnləri və 1953-cü ildə Hindistan Tibb Assosiasiyasının dərc etdiyi jurnalda çap olunmuş məlumatlar əsas götürülmüş, hind əhalisinin minillər boyu hind zəfəranının müalicəvi əhəmiyyətindən yararlandığı təsdiqlənmişdir. Nəticədə patentin tətbiqi üzrə sənəd rədd edilmişdir [6]. Bununla yanaşı, əsrlər boyu Hindistan torpaqlarına məxsus "Neem" ağacının patentləşdirilməsi ilə bağlı məsələ uzun illər davam edən mübarizələrə səbəb oldu. Ağacın yarpaqlarından su çiçəyi infeksiya xəstəliyinin müalicəsində istifadə olunur. ABŞ Patent İdarəsi tərəfindən saxlanma xüsusiyyətinə malik "neem" şirəsi olan "Azadirachtin" üzrə patenti "W.R. Grace & CO Inc." şirkətinə vermişdir. Patent üzrə son qərar verilməmişdən əvvəl Hindistan hökuməti ABŞ Patent İdarəsinə etiraz ərizəsi ilə müraciət etdi. Eyni zamanda şirkət ABŞ Kənd Təsərrüfatı Departamenti ilə birgə "neem" şirəsini göbələk əleyhinə bir vasitə olaraq patentləşdirmək iddiası ilə ABŞ Patent İdarəsinə müraciət ünvanlamışdır. Bu patent yalnız 6 ildən sonra Münhendə aparılmış dinləmələr zamanı Hindistan Kənd Təsərrüfatı Şirkətinin direktoru tərəfindən patentin verilməsindən bir neçə il öncə şəxsən onun tərəfindən eyni məqsədlə istifadə edilməsi barədə sübutlar gətirildikdən sonra ləğv edilmişdir".

Beynəlxalq Kənd Landşaftının İnkişafı Fondunun (RAFI) Tarif və Ticarət üzrə Baş Saziş (GATT) Katibliyinə və Bioloji Müxtəliflik Konvensiyası üzrə Hökumətlərarası Komitəyə etiraz məktubları ilə müraciətlərin sayı da getdikcə artır. Bu, öz elmini qorumağa çalışan yerli əhali tərəfindən tətbiq olunan ən geniş yayılmış mübarizə üsuludur. Bəzi hallarda hətta əlaqədar dövlətlər patentin tətbiqinin qarşısının alınması və ya dayandırılması üçün müdaxilə etmək məcburiyyətində qalırlar.

Hər hansı bir maddənin ixtira kimi qəbul olunması və ona patent verilməsi üçün Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Əqli Mülkiyyət Hüquqlarının Ticari Aspektləri haqqında Beynəlxalq Sazişində (TRİPS) 3 prinsip qəbul olunmuşdur: maddə istifadəyə yararlı, yeni və qeyri-aşkar olmalıdır. Bir çox yurisdiksiyada bu üç araşdırma şərtləri əsas götürülür [8].

III. VƏTƏNDAŞ ELMİ VƏ XARİCİ ARAŞDIRMALAR

Xarici ədəbiyyatda "citizen science", "crowd science", "civic science", "networked science", "crowd-sourced science" kimi tanınan "vətəndaş elmi" elmi biliyin artırılmasına xidmət edən araşdırmalarda ictimai iştirak və əməkdaşlıq praktikasıdır. Vətəndaş elmi vasitəsi ilə insanlar monitorinq və informasiya toplama proqramları ilə bağlı

məlumatları bölüşürlər. Adətən, bu praktika qarşılığında pul ödənilmədən könüllülərin iştirakı ilə həyata keçirilir.

Vətəndaş elmindəki həmkarlıq ictimaiyyətlə işləyən alim və araşdırmaçıların əməkdaşlığına əsaslanır. Cəmiyyət içindən formalaşdırılan qruplar iş prinsipləri ilə yeni ideyalar ortaya qoya bilər. Müxtəlif qabiliyyətləri, məsələn liderlik, proqram koordinasiyası, araşdırıcılıq, fotoqrafçılıq və s. ilə əlaqədar olaraq adi insanın alimlərlə sıx əlaqələr qura bilərlər. Həyət bağçasında oynayan uşaqdan tutmuş orta məktəbin elm klublarına üzv olanlara və təcrübəli ev avadanlıqları ilə işləyən həvəskar astronomlara qədər istənilən insanın müxtəlif səviyyələrdə və istiqamətlərdə qabiliyyəti var [7]. Maraqlanan könüllülər, həvəskar alimlər, tələbələr, təhsil işçiləri və "vətəndaş alimlər"dən (vətəndaş elmi ilə məşğul olanlar ingiliscə "citizen scientist", yəni vətəndaş alim adlanır) ibarət qruplar qəlizliyi ilə beyinlərdə iz buraxan elmi, dünyanı daha yaxşı dərk etməyimizə yardımçı olmaq üçün yeni ideyalar meydana çıxarır. "Hər gün minlərlə adi vətəndaş 1) məlumat toplanması; 2) klassifikasiyası; 3) mətnin köçürülməsi; 4) araşdırma istiqamətinin müəyyənəndirilməsi; 5) problemin həlli istiqamətində ideyaların bölüşdürülməsi kimi mərhələlərdə çalışdıkları zaman elm sahələrinə yeni töhfələr verir. Əvvəllər heç vaxt bu qədər yüksək şəkildə öz tədqiqat nəticələrini ictimaiyyətə çatdırıla bilən bir model, vasitə mövcud olmamışdır" [8]. Əlbəttə, bu yeni cərəyan vacib problem və uğurları ifadə edir. *Vətəndaş elminin geniş kütlə tərəfindən qəbul olunması yalnız böyük elmi nəticələr əldə etməyə deyil, cəmiyyət arasında elmin və elmi metodların populyarlaşdırılmasına da səbəb olur.* Vətəndaş elmi layihələrinin sayı artdıqca, elmin ictimaiyyət tərəfindən başa düşülməsinin genişlənməsi, insanların elmə verdiyi qiymət və dəyər də artır. Eyni zamanda alimlər heç bir əlavə maliyyə sərf etmədən müəyyən bir qrup tərəfindən (peşəkar və ya qeyri-peşəkar olan insanların toplaşdığı birlik) hasil olunan məlumatları əldə etmək üçün vətəndaş elmi proqramlarına müraciət edə bilərlər ki, bu da öz növbəsində vətəndaş alimlərin müxtəlif tipli informasiyaları toplayan birliklərlə, qruplarla görüşlər keçirərək elmə verimli xidmət etmələrinə və araşdırmalarını, elmin informasiya bazasını zənginləşdirmələrinə səbəb olur.

İnternetdən istifadə sayəsində vətəndaş elmi layihələrinə marağın artması, xüsusilə Avropa ölkələrində bu istiqamətdəki araşdırmalara tələbatın geniş şəkil alması assosiasiyanın yaradılmasını zəruri etdi.

Avropa Vətəndaş Elmi Assosiasiyası (ECSA) vətəndaş elmini xarakterizə edən 10 prinsip müəyyənləşdirmişdir:

1. Vətəndaş elmi layihələri elmi araşdırmalarda vətəndaşları bir araya gətirir. Vətəndaşlar layihələrdə yardımçı, əməkdaş, layihə rəhbəri və ya layihədə əhəmiyyətli olan digər qabiliyyəti ilə çıxış edən şəxs kimi yer alır.

2. Vətəndaş elmi layihələrinin orijinal məqsədi olur.

3. Layihədə vətəndaşların iştirakı onların özlərinə də bir sıra təsirləri ilə yadda qalır: vətəndaşlar təlim imkanı qazanır, sosiallaşır, birlik və ya təşkilatla birgə işləmək ənənəsi formalaşdırır, aid olduqları ərazinin müxtəlif tipli problemlərini həll etmək üçün dəlillər toplayır, müxtəlif elmi prinsiplərə təsir edə bilər.

4. Vətəndaş alimlər arzu etdikləri halda, elmi proseslərin bütün mərhələlərində iştirak edə bilirlər: araşdırma sorğusunu irəlilətmək, metodlar yaratmaq, məlumatlar əldə etmək, analizində iştirak etmək və elmi nəticələri nəşr etmək.

5. Vətəndaş alimlər layihələrlə bağlı bəzi suallarla qarşılaşırlar: onların məlumatlarından necə istifadə olunur, yaxud tədqiqindəki siyasi və sosial nəticələr nələrdir?

6. Vətəndaş elminin məlumatları ənənəvi formada toplanan məlumatlarla bərabər səviyyəlidir.

7. Vətəndaş elmi layihələrində əldə olunan informasiyalar və onların doğruluğunu təsdiqləyən məlumatlar cəmiyyət üzvləri tərəfindən qəbulolunan formada hazırlanır və nəticələri açıq formatda (open access format) çap olunur. *Məlumatın bu cür paylaşılması layihədən sonra və ya layihə ərzində onun mənişənilməsi ilə nəticələnə bilər. Bunun qarşısını almaq sahəsində informasiyanın təhlükəsizliyi, gizliliyi ilə bağlı problemlər mövcuddur.*

8. Vətəndaş alimlər layihənin nəticəsi və nəşrində tanınan tərəflərdir.

9. Vətəndaş elmi proqramları elmi fəaliyyət istiqamətləri, məlumatların keyfiyyəti, iştirakçıların təcrübələri, sosial və siyasi təsirləri ilə xarakterizə olunur.

10. Vətəndaş elmi fərqli situasiya və təlimlərdə tətbiq oluna bilən çevik anlayışdır [10].

Yuxarıda qeyd olunan 7-ci prinsip, o cümlədən onlayn formada layihələrə daxil olmaqla çəkilən qrafik, xəritə, şəkil və videolar, müşahidə prosesində əldə olunan məlumatlar, analiz nəticələri və nəşrlərlə bağlı plagiatı yol verilə bilər.

Vətəndaş elmini araşdırarkən bəzi suallar ortaya çıxır:

- Layihədə iştirak edən ayrı-ayrı əməkdaşların və layihənin özünün əqli mülkiyyət hüququ var. İctimai iştirak praktikasında müəlliflik hüququ kimə məxsusdur?
- Vətəndaş elmində aparılan araşdırmalar zamanı kimə əqli mülkiyyət hüququ verilsə bu vətəndaş elmini kollektiv əməkdaşlıq adlandırırırmı?

T. Scassa və H. Chung, aşağıdakılar qeyd edirlər: "Vətəndaş elmi layihələri üzrə koordinatorlar gözlənilməz nəticələrlə qarşılaşmaq riskini azaltmaq üçün əqli mülkiyyət hüquqlarının idarə edilməsinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Məsələn, vətəndaş alimlər şəkil və ya yazılı şərhlər, müəlliflik hüquqlarına malik olduğu məzmunla bağlı hər hansı informasiyanı bölüşsə, tədqiqatçı üçün səlahiyyətə malik olmadığı təqdirdə bu informasiya toplusunu yaymaq müəyyən problemlər yaradır" [9]. Digər məsələ ondan ibarətdir ki, layihələrin bir hissəsi olan partnyor təşkilatlar, özəl şirkətlər, maliyyə dəstəyi verən qurumlar, araşdırma institutları, sahibkarlar, o cümlədən nəşr işlərində əlaqədar jurnal və sifariş qəbul edən nəşrlər tərəfindən əqli mülkiyyət hüququ iddia edilə bilər. Bəzi mənbələrdə məlumatı ilk olaraq paylaşanların həmin informasiya üzərində müəlliflik hüququ olduğu göstərilir. Vətəndaş elmi çərçivəsində patent anlayışına nəzər yetirdikdə, görünür ki, hər hansı bir fərd ixtiraçılıq fəaliyyətinə etdiyi töhfənin, patentləşdirilə bilən ixtiranın

həmmüəllifi hesab edilə bilər. Amerikan texnoloqu, əsasən internetin insan münasibətlərini, ünsiyyəti və cəmiyyəti necə dəyişdiyi ilə bağlı tədqiqatlar aparan Devid Vayenberqer qeyd edir ki, vətəndaş alimlər alimlərin işini görmürlər, onlar yalnız elmi alət rolunu oynayırlar.

IV. VƏTƏNDAŞ ELMİNİN İNKİŞAFINA YARDIMÇI VASİTƏLƏR

Texnologiyanın meydana gətirdiyi müasir inkişaf vətəndaş elmini əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq daha əlçatan sahəyə çevirmişdir. İstənilən vətəndaş elmi layihəsinin uğuru mükəmməl hazırlanmış monitorinq proqramının quruluşundan və könüllülərin necə işləməsindən asılıdır. 1990-cı ilin sonlarından başlayaraq İnternetdən geniş istifadə sayəsində insanlar üçün məlumat paylaşmaq, bir-birlərinə yardım etmək və vətəndaş elmi proqramlarının sayını artırmaq daha asan oldu [10].

Vətəndaş elmi və informasiya texnologiyaları:

- Vətəndaş alimlərin elmi mühit yaratmaq məqsədilə toplaşmaları üçün təsis edilən sosial şəbəkələr;
- vətəndaş elmi layihələrinin bir növ əlyətərliyini təmin etmək məqsədilə yaradılan qruplar, bloqlar, saytlar;
- GPS texnologiyası ilə təmin edilən mobil telefonlar vasitəsilə məlumatları toplayarkən layihə iştirakçılarının coğrafi yerləşməsi dəqiq müəyyənləşdirilir;
- "FieldScope" - vətəndaş elmində geniş istifadə olunan bu alət vasitəsilə internet üzərindən xəritəçəkmə, məlumatların analizinin aparılması, vizuallaşdırılması əməliyyatları həyata keçirilir.

V. MÜƏLLİFLİK VƏ İXTİRAÇILIQ HAQQININ DAXİLİ MÜDAFİƏ SİSTEMİ

- Patentlər;
- müəllif hüquqları (copyright) - ilk dəfə müəlliflik hüququ İohan Qüttenberq kitab çapını ixtira etdikdən sonra 16-cı ərsdə britaniyalılar tərəfindən senzura üsulu kimi yaradılıb;
- ticarət nişanları;
- coğrafi göstəricilər;
- haqsız rəqabətə yol verməmək məqsədilə açıqlanmamış məlumatların qorunması;
- beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən mülkiyyətin qorunmasını təmin edən müddəalar;
- əqli mülkiyyət hüququnun yasaqlar qoymaqla mülki və cinayət hüququ formasında beynəlxalq təcrübədə təşəkkül tapması - beynəlxalq təşkilat, saziş və konvensiyalar:
 - Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı (World Intellectual Property Organization)
 - WIPO-nun Müəlliflik və Əlaqəli Hüquqlar barədə daimi Komitəsi (Standing Committee on Copyright and Related Rights)
 - "Müəlliflik hüquqları haqqında Ümumdünya Konvensiyası" - burada ölkələrlə yanaşı, xarici

müəlliflərin də haqlarının qorunmalı olduğu göstərilir.

- “Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında Bern Konvensiyası” və s.
- plagiatla mübarizə məqsədilə hazırlanmış xüsusi proqramlar;
- cəmiyyətdə formalaşdırılan əxlaq normaları, elmi etika: “Moralistik Qərb nəzəriyyəsi”ndə hər kəsin əmək və ya yaradıcılıq nəticəsində meydana çıxan məhsula nəzarət hüququ olduğu təsbit edilir. Amerikalı professor David Douns bildirir ki, əxlaq normalarına əsaslanmış intellektual mülkiyyət qanunları şəxsi maraq, dövlət və ya özəl təşkilatlar tərəfindən cəmiyyət üzvlərinə heç bir gəlir gözləmədən göstərilən xidmət arasında balans yaradır. Nəzəriyyə, əsasən ixtiraçılara verilən məhdud hüquqları genişləndirməyə, ixtira nəticəsində əldə olunan nailiyyətlərlə ictimaiyyətə daha çox fayda verməyə çalışır [11], [12].
- qeyri-maddi, mədəni irsin qorunması - 1972-ci ildə UNESCO tərəfindən “Ümumdünya Mədəni və Təbii İrsin Qorunması haqqında Konvensiya” və s.

VI. AZƏRBAYCANDA MÜƏLLİF HÜQUQLARI VƏ ƏQLİ MÜLKİYYƏTİN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ

- Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 30-cu maddəsinə əsasən, “Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ var və müəlliflik, ixtiraçılıq və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur”;
- Azərbaycanın qoşulduğu beynəlxalq təşkilat, müqavilə, konvensiya və digər sənədlər;
- Azərbaycan Respublikasının Qanunları:
 - “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” AR Qanunu
 - “Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında” AR Qanunu
 - “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında” AR Qanunu və s.

NƏTİCƏ

Müəlliflik və əqli mülkiyyət hüququ cəmiyyətdə narahatçılıq yaradan, son vaxtlar global problem müstəvisində öz həllini gözləyən məsələdir. Cəmiyyətlərdə üstün hesab

edilən biliklərin qorunmasına olan qəsdlər, intellektual mülkiyyət sisteminin və bununla əlaqədar olan qanunların tanınmasındakı zəiflik, elmin mühafizəsinə inamın olmaması, qanunlara hörmətsiz yanaşmalar, hazırda internetdə məlumatların bu qədər sürətlə yerləşdirilməsi və texnologiyanın inkişafı şəraitində filmlərin, yazıların orijinalıq itirilmədən rəqəmsal surətlərinin çıxarılması əqli mülkiyyət hüququnun necə qorunması ilə bağlı problemlər ortaya çıxarır. Elmin qorunmasının təmin olunması ilə bağlı mülkə dair hüquq araşdırmalarından da göründüyü kimi, problemin həlli istiqamətində konkret nəzəri və elmi qiymət zamanla verilə bilər. Bu, bilik sahiblərinə yüksək dəyər verilməsi, yaradıcı mülk sahiblərinin onu qorumağa yönəlmiş səyləri və davamlı addım atılması, qanunların gücləndirilməsi, beynəlxalq fəaliyyətin artırılması ilə təşəkkül tapa bilər.

ƏDƏBİYYAT

- [1] S. R. Keyes, “Process Patents: Protection and Weapon in the Global Marketplace,” *Suffolk Transnat'l L. Rev.*, vol. 22, pp. 715, 723-728, 1998-1999.
- [2] Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Maddə 27
- [3] S. Ragavan, “Protection of traditional knowledge,” *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*, vol. 2, no. 2, 2001.
- [4] C. D. Jacoby, C. Weiss, “Recognizing property rights in traditional biocultural contribution,” *Stanford Environmental Law Journal*, vol. 16, pp. 74, 75-81, 1997.
- [5] R.L.Gana, “Prospects for developing countries under the TRIPS agreement,” *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, vol. 29, pp. 735-757, 1996.
- [6] Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS). https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/t_agm0_e.htm
- [7] Citizen science - National Geographic Education. http://education.nationalgeographic.com/education/encyclopedia/citizen-science/?ar_a=1
- [8] European Citizen Science Association. <http://ecsa.biodiv.naturkundemuseum-berlin.de/>
- [9] T. Scassa, H. Chung, “Typology of citizen science projects from an intellectual property perspective: Invention and authorship between researchers and participants,” February 2015.
- [10] T. X. Fətəliyev, “Vətəndaş elmi e-elmin inkişafının yeni istiqaməti kimi,” *İnformasiya Cəmiyyəti Problemləri*, № 1, s.57-64, 2014.
- [11] L.Sarma, “Bio Piracy: Twentieth Century Imperialism in the Form of International Agreements,” *Temple International and Comparative Law Journal*, vol. 13, no. 1, pp. 107-136, 1999.
- [12] D. Downes, “Using intellectual property as a tool to protect traditional knowledge: recommendations for next steps.” *Center for International Environmental Law*, Washington, DC., 1997. <http://ciel.org/Publications/UsingIPToProtectTraditionalKnowledge.pdf>.